

RIZA TEVFIK'İN NEFESLERİNDE BELLİ BAŞLI İMAJLAR

Abdullah UÇMAN*

Bilindiği gibi divan şiirindeki edebî sanatların yerini yeni Türk şiirinde genellikle mecazlar, benzetmeler, semboller ve mitler alır. Şairlerin düz ve çıplak ifadeler yanında, bütünüyle imajlar adı verilen sanatkârane ifadelere başvurmak suretiyle konuştuklarını göz önüne alırsak, imajların bir sanat eserinde tutmuş olduğu önemli yer daha iyi anlaşılmış olur.

Theory of Literature'da bu unsurlara müstakil bir bölüm ayıran Wellek-Warren, “imaj, mecaz (metafor), sembol ve mit”in bir edebî eserin kalbini teşkil ettiğini; edebiyatın anlam bakımından asli fonksiyonunun da mecaz ve mitler etrafında toplandığını ileri sürmektedir.¹

Mecazlar, benzetmeler, istiareler, semboller ve mitlerin bir edebî eserde ya dekoratif, yani süsleyici mahiyette, ya da anlam yönünden tekabül ettikleri duygu ve düşüncelere göre, belkemiği denebilecek şekilde önemli bir yeri vardır. Bunun için, bir edebî eserde asıl fonksiyonun bütünüyle imajlar üzerinde bulunduğu da söylenebilir. Özellikle bir fonksiyon yerine getiren imajlar vasıtasıyla şairin çoğu defa bir dünya görüşü ileri sürdüğü de iddia edilmektedir.² Wellek-Warren modern zamanlarda insanların, insan hayatının ve bunlara bağlı olarak mitlerin de fakirleştiğini ileri sürer.³

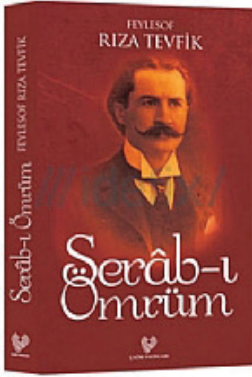
Kültür ve edebiyat tarihlerimizde daha çok “Feylesof” lakabıyla tanınan Rıza Tevfik, şiirle birlikte felsefe, tasavvuf, sosyoloji, folklor ve estetik gibi değişik sahalarda önemli çalışmalar ortaya koymakla birlikte, onun, yaşadığı dönemde bir çığır açan şiirleri diğer faaliyetlerini gölgeleyecek tarzda daima ön planda gelir. Rıza Tevfik, özellikle II. Meşrutiyet'i takip eden yıllarda yayımladığı divan, koşma ve

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni.

1 *Theory of Literature*, London 1976, s. 193.

2 *age.*, s. 193-194.

3 *age.*, s. 192.



nefesleriyle bir yandan artık unutulmaya yüz tutan âşık tarzı ve tasavvufi şiir geleneğine yeni bir ruh kazandırırken bir yandan da folklor, halk ve tekke edebiyatı üzerine kaleme aldığı makaleleriyle bu sahaya ilgi uyanmasında önemli bir rol oynar.⁴

Her şeyde bir hakikat arayan ve lirik şiirlerinde teşbih ve mecaz gibi edebî sanatların hiçbirine başvurma ihtiyacı duymadığını söyleyen Rıza Tevfik'in bütün şiirlerini göz önüne aldığımızda, bunlarda çeşitli benzetme, istiare, sembol ve mitlerden meydana gelen bir imaj dünyasından kolayca söz edilebilir.

Esas itibarıyla tekke şiiri geleneğinden yola çıkarak modern çağda nefesler kaleme alan ve geniş kitleler arasında daha çok bu tarz manzumelerine ilgi duyulan Rıza Tevfik'in, bu türdeki manzumelerinde şekilden çok duygu, düşünce ve imaj bakımından geleneğe bağlı kaldığı dikkati çeker. Nefesleri, bütünüyle dinî ve daha çok tasavvufî kaynaklı imajlarla örülü bulunan şaire bu açıdan bakınca, onda zengin bir mit dünyasının mevcut olduğu görülür.

Rıza Tevfik nefesleriyle, gerek duygu ve ruh hâllerini dile getirirken gerekse bazı tasvirler yaparken tasavvuf kültürü çerçevesinde belli anlamlar taşıyan sembolik ve mecazi bir kısım ıstıhlara başvurur. Asırlar boyunca tekrarlanan tekrarlanan ortak inanç konusu hâline gelen bu ıstıhlalar, bir bakıma mit sayılabilecek unsurlardır. Aynı ayrı her manzumenin kendi çerçevesi içinde ele alındığında belli bir anlam taşıyan tasavvufî kaynaklı ıstıhlaların hemen hepsi daha önce başka şairler tarafından da kullanılan ortak bir miras olduğu hâlde, Rıza Tevfik bunların bir kısmına bazı yeni anlamlar da kazandırır.

Rıza Tevfik'in, sayı itibarıyla tamamı 10 kadar olan nefeslerinde⁵ geçen imaj mahiyetindeki belli başlı ıstıhlaları geçtiği nefeslerle birlikte şu şekilde sıralayabiliriz:

“*Mâtemhâne, hırka-i mahviyet, zevk-i aşk, ikrâr-ı Belâ, cân ü ser feda kılmak, şehrah-ı aşk, murg-ı aşk, dünya safâsı, sımâh-ı ruh, vahdet sarayı olan gönül, devletli sultan*” (Karababa Dergâhı'nda); “*gülşenin devr-i mâtemi, gam destanı, köhne âlem, bezm-i muhabbet, âsûde can, ummân-ı vahdet, aşk çerağı, pervâne gönüller, canı armağan çekmek, tâbiş-i hüsn, ülfet demi, mey-i gülgün, ferağ âlemi, çeşm-i gam-dîde, âşıklar bezmi*” (Bezm-i Cem); “*defter-i âmâl, hüsn-i dil nûş etmek, bezm-i*

4 Rıza Tevfik'in konuyla ilgili 72 makalesi *Tekke ve Halk Edebiyatı Makaleleri* (3. b., İstanbul 2015) adıyla tarafımızdan bir araya getirilmiştir.

5 Rıza Tevfik şiirlerinin büyük bir kısmını bir araya getirdiği *Serâb-ı Ömrüm*'ün “Nefesler” başlıklı bölümünde farklı hacimde şu isimleri taşıyan on bir tane nefes örneğine yer vermiştir: “Karababa Dergâhı'nda”, “Bezm-i Cem”, “Kalenderî”, “Gel Derviş!”, “Büyük Devriye”, “Gel Zâhid!”, “Fitne-i Aşk”, “Sorma Hocam”, “Dinle İmanım!”, “Edib Harabî Baba Erenlere”, “Yunus Emre'ye Armağan” (İstanbul 1949, s. 266-293).

safâ, bezm-i câvidânî, tîr-i kahra göğüs germek, cânânın şîrin sözünden şîir meşk eylemek, nûr-ı aşk, murg-ı ruh, dil-i âgâh, bâb-ı niyâz, rûtbe-i nâz, bağ-ı ma'rifet, mest-i lâ-ya'kıl, alâiyık kaydı” (Kalenderî); “*subh-ı ezel, feyz-i aşk, a'yâna gelmek, kelâm-ı sır, muhabbet bezmi, feyz-i cûd, cilve-gâh, unsur âlemi, hurûş-ı kudret, akli aldirmek, nûr-ı cemâl, kazâ-yı ezel, seyrâna gelmek*” (Büyük Devriye); “*tehî kubbe, gönül şehri, bâde-i aşk, seyl-i havâdis*” (Gel Dervîş); “*sırr-ı mutlak, gönül semti*” (Gel Zâhid); “*fitne-i aşk, hayrân-ı cezbe olmak, nefha-i rûh etmek, pâkize gönül*” (Fitne-i Aşk).

Dikkat edilirse, bir nevi imaj mahiyetindeki bu ıstılahların içinde dünya, dünya hayatı, insan, manevi planda sevgili ve tasavvufî neşe ile ilgili olanlar bir hayli fazla olup, bunların büyük bir kısmı gelenekteki kullanışlarından tamamen farklı bir anlam kazanmıştır.

Burada sıralanan ıstılahların ortak özelliği, tasavvuf kültürü ve geleneği içinde muteber olan ve lügat anlamından farklı bir anlam taşıyan bir kısım olaylar, durumlar ve duyguların genellikle subjektif isim ve sıfatlar etrafında bir çağrışım unsuru olarak kullanılmalarıdır. Bunların hemen hepsi dış dünya ile ilgili olmayan, herhangi müşahhas bir objeye tekabül etmeyen ve sadece sembolik bir mana taşıyan çeşitli soyut kavramlardır. Zaman zaman din veya tasavvuf tarihine bazı telmihlerin yapıldığı bu kavramların birçoğu, sadece bazı topluluklar ve kültür çevreleri içinde belli bir anlam kazanmışlardır.

Mesela, tamamen sembolik ifadelerin yer aldığı “Kalenderî” adlı nefesinde:

*Hûn-ı dil nûş ettik bezm-i safâda;
Zevk-i câvidânî bulduk rızâda,
İfâ-yı ahd için vakt-i belâ'da,
Tîr-i kahra göğüs gerenlerdeniz!*⁶

diyen şair, aslında, kısaca, “Pirimize tam anlamıyla teslim olduk ve aradığımız her şeyi onda bulduk” demek ister. Fakat bu kısa ve sade ifade burada şîir kalıpları içinde çeşitli sembolik ve mecazi ifadelerle yepyeni bir şekil kazanır.

Hemen hemen bütün nefeslerinde sembolik ve mecazi bir dil kullanan şairin bu örnekte de görüldüğü gibi, imajlar dünyasını meydana getiren isim ve tamlamalar, ancak şîirin genel havası içinde anlamlı bir hâle gelir.

Rıza Tevfik’in nefeslerinin hemen hepsinde, genellikle birer benzetme unsuru olarak karşılaştığımız dinî sembol ve mecazları dikkatle incelediğimizde, bunların tarikat adap ve erkânı, insanın yüceltilmesi, “*kitmân*” (gizlemek) tavsiyesi, *âl-i abâ muhabbeti* gibi çoğu zaman tasavvufî mahiyette, çok müphem şekilde de olsa zaman zaman bazı günlük sıkıntı ve özlemleri sembolize eden anahtar kavramlar olduğu anlaşılır.

6 Serâb-ı Ömrüm, s. 272.

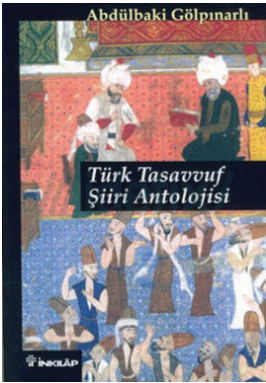
Mesela yine “Kalender”i adlı nefesten aldığımız şu parçada, klasik kalıp ve imajlarla, biraz kapalı olmakla beraber, aktüel bazı özlemlerin ifade edildiği fark edilir:

*Harâbât ehliyiz, bu bir âlemdir!
Şevk ile onda dem sürenlerdeniz.
Hesap sorma bizden, biz hayli demdir,
Defter-i âmâli dürenlerdeniz!⁷*

Burada, eski mutasavvıf şairlerde pek rastlanmayan, “defter-i âmâli” dürece kadar hiçbir şeyi umursamayan, dünyaya, hatta öbür dünyaya bile boş veren, tam anlamıyla kalender bir davranışla karşılaşırız.

Aynı şekilde “Bezm-i Cem”deki şu kıtalarda da, yaşanan zamanla ilgili bazı telmihler yer alır:

*Özleyip bahtiyar geçen zamanı,
Âvâre gönlümüz hayli mahzundu;
Açmadık kimseye derd-i nihâni,
Dâsitân-ı gamın şerhi uzundu!
.....
Ferağ âleminde bir gün peyledik,
Çeşm-i gam-dâdeyi rûşen eyledik!
Dosta -açılmadık- nükte söyledik,
Muammâ-yı aşkın sırrı bulundu!⁸*



Doğrudan doğruya insanın yüceltildiği ya da melek ve şeytan gibi iki zıt kutupta gösterildiği bir kısım nefesleri ise genel olarak insanın hor görüldüğü bir toplumda; “Ben görünmek istedim, varlık âleminde tecellî ettim” kutisi hadisi ile *Kur'an-ı Kerim*'de insanın “eşref-i mahlûkat” olarak yaratılışı hakkındaki bazı ayetlerin yeni imajlarla yeniden yorumlanmasından başka bir şey değildir.

İnsanın, uluhiyet isnat edilecek kadar yüceltilmesi hususunda tamamen geleneğe bağlı kalan Rıza Tevfik'in bir kısım nefesleri, imajları itibarıyla da daha önceki örnekleri hatırlatır. Rıza Tevfik'in, insanın yüceliği hak-

7 *Serâb-ı Ömrüm*, s. 272.

8 *Serâb-ı Ömrüm*, s. 269, 271.

kındaki modelleri ise büyük ölçüde O(ğ)lanlar Şeyhi İbrahim Efendi⁹ ile halifesi Sun`ullah Gaybî`dir.¹⁰

Rıza Tevfik`in “Fitne-i Aşk” adlı nefesindeki:

.....
*Çamurdan yaratılmış âdem değiliz,
Zât-ı Hak`la birdir özümüz bizim.*

.....
*Dünya varlığında yok hevesimiz,
Hakk`ın lisanıdır her nefesimiz,
Ölüye nefh-i rûh eder sesimiz,
Âleme can verir sözümüz bizim.¹¹*

mısraları, İbrahim Efendi`nin:

*Âlimim dersin ammâ,
Âlemden bî-habersin.*

mısralarıyla başlayan meşhur nefesinin:

*Dört kitabı okusan
Nesne bilmiş olmazsın,
Benim canım mâdem ki,
Âdemden bî-habersin.¹²*

kıtasını ve başka bir nefesindeki:

*Dört kitabın şerh ettiği
Hemân âdemdir, âdemdir
Evvel âhir, zâhir bâtın
Hemân âdemdir âdemdir.*

kıtasını çağırıştırır.¹³

Yine Rıza Tevfik`in “Gel Derviş!” isimli nefesindeki şu kıtalar:

*Gel derviş beri gel yabana gitme,
Her ne arıyorsan inan sendedir.
Nefsine beyhude eziyyet etme
Kâbeyse maksûdun Rahmân sendedir.*

9 bk. Nihat Azamat, “İbrahim Efendi, Olanlar Şeyhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 298-300.

10 bk. Bilâl Kemikli, “Sun`ullah Gaybî”, *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 532-533; a. y., *Sun`ullah Gaybî Dîvânı*, İstanbul 2000.

11 *Serâb-ı Ömrüm*, s. 284-285.

12 Abdülbâki Gölpinarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1972, s. 151.

13 *age.*, s. 157.

.....
Gir gönül şehrine dolaş bir kerre,
Kıyas et ne imiş güneşle zerre!
Yalnız sen kādırsın hayr ile şerre,
Şerre mâil isen şeytan sendedir.¹⁴

kıta, İbrahim Efendi'nin:

Hak nefesin menbaı âdemdürür biliriz

mısrasıyla başlayan nefesindeki:

Bir vücuddur dü âlem, hayatıdır bu bir dem

*Âdemde sırr-ı âlem âdemdürür biliriz.*¹⁵

mısralarıyla, Gaybî'nin:

*Bu âdem meyvesinin
Çekirdeği sözüdür
Sözsüz bu âdem, âlem
Bir anda târâc ola.*

*Bu sözlerin meâli
Kişi kendin bilmektir
Kendi kendin bilene
Hakikat mi'râc ola.*¹⁶

kıta ve:

*Ârif özün bilmeğe, âdeme gel, âdeme!
Hakk'ı ıyan görmeğe, âdeme gel âdeme!*¹⁷

mısralarıyla başlayan nefesini çağrıştırmaktadır.

Rıza Tevfik'in "Gel Zâhid!" isimli nefesinin IV. kıtasını teşkil eden:

*Allah eve girmez sırr-ı mutlaktır,
Dört duvara secde kılan ahmaktır,
Haccetmekten maksat gönül yapmaktır,
Sen de be hey gafil gönül yapsana.*¹⁸

dörtlüğünde, tasavvufta çok önemli bir yer tutan "Gönül yapma"nın Molla Câmi'nin şu kıtada şiirleştirdiği:

Dil be-dest âver ki hacc-ı ekberest

14 *Serâb-ı Ömrüm*, s. 274-275.

15 *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, s. 158.

16 *age.*, s. 183.

17 *age.*, s. 165.

18 *Serâb-ı Ömrüm*, s. 283.

*Ez-hezârân Kâbe yek-dil bihterest
Kâbe bünyâd-ı Halil-i Âzerest
Dil nazargâh-ı celil-i ekberest.¹⁹*

kıtasının aşağı yukarı aynen, fakat yeni imajlarla tekrarlanmasından ibarettir.

1914 yılından itibaren devrin çeşitli yayın organlarında nefesler yayımlamaya başlayan Rıza Tevfik'in bu manzumelerinde hayal, duygu ve düşünceler büyük ölçüde gelenekten geldiği hâlde, bunlar devri içinde yeni ve orijinal karşılanmıştır. Bu yenilikte ise, eski kültür geleneğinde tekrarlana tekrarlana basmakalıp hâle gelen birçok imajın değişik bir estetik anlayışla eskisinden farklı yeni bir anlam kazanmaları rol oynamıştır.

Mesela, yayımlandıktan hemen sonra Yahya Kemal'in "İthaf" şiiriyle karşılık verdiği, devrinde çok sevilen ve Rıza Tevfik'in de takdir ettiği Sâmih Rifat'ın meşhur:

*Hezârân per açıp reng ü ziyâdan
Ufûl etmiş güneş sahn-ı semâdan
Şebistân-ı emel hâlî sadâdan
Gönül pür-giryeye hâl-i inzivâdan.²⁰*

kıtasıyla başlayan nefesi, ancak gelenek içinde anlamlıdır ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın deyiimiyle muhtevasında tamamen "eski"yi tekrarlamaktadır.²¹

Kronolojik olarak Sâmih Rifat'tan daha önce yayımlanmaya başlayan Rıza Tevfik'in nefesleri onunkiler derecesinde lirizme sahip olmadığı hâlde, gelenekten farklı olarak onlarda, devirden şikâyet, insanın toplumda hor görülmesine karşılık tasavvuf nazarında yüceltilmesi, kaba sofuluğun tenkidi gibi içinde yaşanan zamanla ilgili çeşitli unsurlarla da karşılaşırız.

Bu açıdan bakılınca, fanteziden çok öte bir anlam taşıyan Rıza Tevfik'in nefeslerini, Yahya Kemal'in "İthaf"²² başlıklı şiirinde ifade ettiği, devrin müşterek problemi olan "manevi susuzluk" karşısında bir bakıma kaynaklara gitme ihtiyacının dile getirilmesi şeklinde de değerlendirmek mümkündür.

19 Rıza Tevfik bu kıtanın manası şu şekilde açıklar: "Gönül al ki, hacc-ı ekber odur. Bir gönül binlerce Kâbe'den daha iyidir; çünkü Kâbe Halil İbrahim'in yaptığı binadır; gönül ise celil-i ekber olan Hakk'ın nazargâhıdır." (Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Tekke ve Halk Edebiyatı Makaleleri*, s. 180).

20 Sadettin Nüzhet (Ergun), *Sâmih Rifat-Hayatu ve Eserleri*, İstanbul 1934, s. 33.

21 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal*, İstanbul 1962, s. 17.

22 Bu şiir için bk. Abdullah Uçman, "Kayıp Şark: Yahya Kemal'in 'İthaf' Şiiri Üzerine Bir Yorum Denemesi", *Türk Edebiyatı*, S.: 421, Kasım 2008, s. 22-29.